Müllner András és Bocsor Péter

Rövid (kritikai) bevezetés a hipertext témájába: a *Fuharosok* című CD-ROM kapcsán

Müllner András és Bocsor Péter

Rövid (kritikai) bevezetés a hipertext témájába: a *Fuharosok* című CD-ROM kapcsán

A hipertext irodalomelméleti és médiaelméleti reflexiója az 1980-as évek végétől figyelhető meg, és egyike lett azoknak a részterületeknek az irodalomtudományon belül, melyek eredetüket explicit módon a dekonstrukcióhoz kapcsolták. A kortárs hipertext-elmélet tehát már nem is annyira kortárs, ha figyelembe vesszük, hogy elméletírói immár két évtizede tapossák a tárgyterület „ösvényeit" és „útjait", hogy a hipertext jellemzően katakretikus fogalmaival éljünk. Még annyira sem tűnik újnak, ha látjuk azt, amit maguk a hipertext-teoretikusok is vallanak, hogy a diskurzus a dekonstrukció könyvkritikájában leli eredetét. Ez a kritika a könyv médiumának metafizikus aspektusait érintette már a dekonstrukció kezdeteitől, az 1960-as évektől; mindazokat a kijelentéseket, melyek a könyvben a könyv általi reprezentációt totálisnak, hitelesnek, problémátlannak, tökéletesnek állítják. A könyv mediális értelemben vett ideológiája annak teleologikussága, linearitása, egészelvűsége, befejezettsége stb.

A hipertext teoretikusai a dekonstrukció és tágabban a posztstrukturalizmus könyvkritikáját (Derrida térelosztását, Barthes szövegfogalmát, Deleuze és Guattari rizómáját, Foucault heterotópiáját stb.) a hipertext médiumában látták megvalósulni, vagy ahogy egyik nagyhatású képviselőjük, George P. Landow írja, „testet ölteni". A huszadik század végi ún. techno-optimizmus vallási retorikája jelzi, hogy csínján kell bánnunk ezzel az elmélettel (is), hiszen test-felfogása, materializmusa, akárcsak más, régebbi megváltástanok materializmusa, csak addig „anyagozik", ameddig az eszme alá rendelheti az anyagot, uralma alatt tudhatja, és az emberi kommunikáció nagy (paradox módon teleologikus) történetébe illesztheti. És bár a hipertext megváltó jellegét a benne kódolt interaktivitással bizonyítják, amely a felhasználói jelenlét valós esélyeit, konkrét lehetőségeit teremti meg az elképzelés szerint – összekapcsolódva a nem-lineáris struktúrával (ennek eszköze a *link*) – mindezen szólamok ellenére nem felejthetjük el azt, hogy a derridai dekonstrukció soha nem engedné meg magának, hogy egy gép(i kultúra) kisajátítsa az írás térelosztó-szétszóró potenciálját. És éppen nem azért, mert Derrida az írást kizárólagos humán értéknek gondolná a gép embertelen működésével szemben. Hanem azért, mert egyrészt a gépszerűség az egyediséggel, eredetiséggel, szubjektivitással szemben *mindig már* jellemzi az embert, az emberi kultúrát és kommunikációt (az írás és a beszéd is gép bizonyos értelemben), másrészt viszont a dekonstrukciót nem lehet*automatikussá* tenni egy médium segítségével. Egy médium sem válhat automatává az eseményszerű kritikai munka elvégzését illetően.

Jó példa a fentiekre, hogy a hipertext elméletírói által kibékíteni akart Marshall McLuhan és Jacques Derrida egyáltalán nem illenek össze. McLuhan a negyvenes-ötvenes-hatvanas évek

elektronikus kommunikációjának fő ideológusa volt. Az a (tulajdonképpen Kant kategóriatanát újrafogalmazó) kijelentése, mely szerint a mindenkori kommunikációs formák meghatározzák a rajtuk keresztül közvetített üzeneteket, nem képes annyit nyomni a mérleg *kritikai* serpenyőjében, hogy ellensúlyozza az *ideológiai* serpenyőbe helyezett teleologikus affirmációt, amely az elektronikus médiumokat övezi a könyv kultúrájával szemben. Mintha az emberiségnek lenne esélye arra, hogy létrehozza a transzparens kommunikációs formákat, melyek problémátlanul közvetítenek. Derrida épp ezen a ponton fejti ki explicit módon McLuhan „ideologikus diskurzusával" szembeni ellenérzését, az átlátszó nyelv igézetének kritikáját. Ezt mindenesetre el kell felejtenie annak, aki kettejüket együtt használja a hipertext „elméletének" (inkább: reklámjának) kidolgozásakor.

Mindebből egyenesen következik a kérdés: ha ennyire ideologikus az elmélet, akkor hogy áll a dolog a gyakorlattal? Másképpen fogalmazva: milyen álláspontot képvisel a *Fuharosok* CD-ROM a hipertext-diskurzusban? Először is fontos, hogy egy adott technológiához kapcsolódó manifesztumszerű és deklaratív elméletek ne riasszák vissza azokat, akiknek meg kell tanulniuk írni e technológia által biztosított eszközök segítségével. Landow helyett nekünk, a *Fuharosok* szerkesztőinek Gregory L. Ulmer, az ún. „alkalmazott grammatológia" floridai iskolájának vezetője lett a vezérlő csillagunk és rajta keresztül Walter Benjamin. Benjamin életműve rendkívül következetes módon szimultán „mondja" és „teszi" a könyv kritikáját. Az előbbire példa az enciklopédikus, archaikus, egész-ségre törő médium csöndje megtörésének diagnosztizálása (Mallarmén, a dadaizmuson, a városi fényreklám stb. reflexióján keresztül), vagy akár az allegória genealógiájának felfejtése (a szimbolikus kapcsolattal felruházott és aura által burkolt totalitással bíró könyv ideáját mindig sakkban tartotta az allegória jelszerű és töredékes, pőre anarchizmusa). Az utóbbira példa lehet Benjamin vonzódása a fragmentumhoz, a töredékességhez, az aforizmához vagy az, ahogy a *Német emberek* című levélgyűjtemény egyes darabjait úgy kommentálta, hogy épp csak érintette őket, így a kötet utószavát író Adorno szerint a munka nehezét, vagyis a levelek mélyebb rokonságának felfedését tudatosan az olvasóra hagyta. Ulmer tehát Benjaminhoz nyúl vissza, és sokat emlegeti Benjamin nagy *Árkádok*-projektjét, amely, ha a szerzőnek lett volna rá ideje, a 19. századi Párizst bemutató monumentális idézet-univerzum lett volna, megelőlegezve így a világhálót. Látható, hogy a hipertextualitás lehetőségei ott voltak, vannak a könyvben – a könyv magában hordja önnön kritikáját, ezért aztán a könyv és a hipertext, a könyv és az elektronikus kommunikáció közti különbség csak ideologikus módon szűkíthető le egyiknek a másikkal szemben hangoztatott „szabadságára", interaktív jellegére, nyitottságára, intertextuális potenciáljára.

Ezért történt, hogy inkább a benjamini-ulmeri hipertext-elképzelésekhez csatlakozott a *Fuharosok* szerkesztőgárdája. Ami egész egyszerűen annyit jelentett, hogy a könyvet (Esterházy Péter *Fuharosok*ját), ahol lehetett, és ahol alkalom adódott, „megbontottuk", fragmentáltuk, elaknásítottuk. A *Fuharosok* 1983-as kötetének virtuális szimulációjára újabb és újabb textuális rétegek kerültek, annak illusztrálására, hogyan olvas *egyébként mindig* az olvasó. Magyarul olvasatokat mutattunk be, kihasználva a multimediális-interaktív közeg minden lehetőségét a képi,

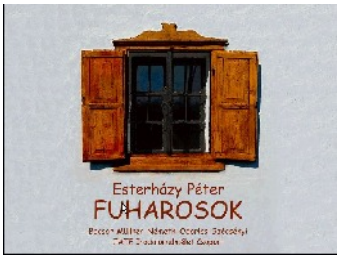
a szöveges, a „hangos” interpretáció egy hordozón való szerepeltetésére. Jól látható tehát, hogy a *Fuharosok* nem digitális szövegkiadás. A digitális filológiáról, a hipertext egyik gyakorlati alkalmazásának nagy haszonélvezőjéről itt nem ejtünk szót. Az irodalomtudomány e területe a filológia új lehetőségeit keresi a számítógép világában. Ezen alkalmazás számára az adathordozó és a médium egy sor olyan lehetőséget kínál, amellyel jobban, gyorsabban lehet különbségeket megmutatni, szöveget vizsgálni. A *Fuharosok*készítői számára azonban más volt a tét. Nem egy új archiválási technika lehetőségeinek vizsgálata, hanem az a tulajdonképpen lehetetlen kísérlet, hogy az olvasás működését egy viszonylag új médium keretei között kutassa, bemutassa. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az interpretáció mindig kudarcra utalt, utópikus *gépiesítésének* egy újabb példáját szolgáltattuk.

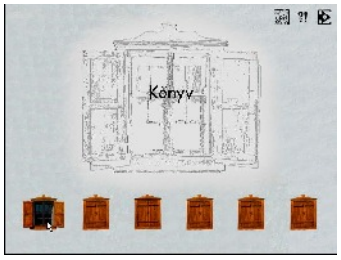
A hipertextről magyarul is olvasható néhány valódi és virtuális könyv. Az internetes irodalmon kívül akad „papíralapú” irodalma is a témának. Az előbbire példa Józsa Péter „kézikönyve”, az *Irodalom a digitális közegben v1.0*, vagy az Artpool Művészetkutató Központ (egy szöveg kivételével inkább a hipertext történetére, illetve technológiájára koncentráló) szöveggyűjteménye: *Hyper Text + Multi Média*. Ez utóbbi könyvben is megjelent, és ez az átfedés már a hipertext könyvszerű irodalmába vezet minket: a *Helikon* irodalomtudományi szemle Kappanyos András szerkesztette hipertext-számához, vagy Horváth Iván esszékötetéhez: *Magyarok Bábelben*. A *Helikon* tanulmánygyűjteményének darabjai elméletibb, Horváth Iván esszéi gyakorlatibb (és egyben filológiai) megközelítést alkalmaznak.

***

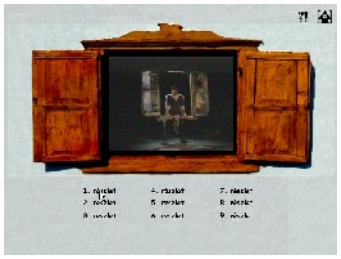
A *Fuharosok*-CD némiképp szerénytelen és játékos munkahipotézise egy lehetséges „olvasógép” megalkotásának célkitűzése volt. Ennek megfelelően a nyitófelület archaikus ablakábrázolásán keresztül – ami egyrészt az Esterházy-szöveg kontextusát idézi, másrészt a Windows operációs rendszer metaforikájára tett ironikus utalás – egy zöld posztóra fektetett kinyitott könyv lapjaihoz jutunk, amelyek azután különböző választható rétegekben, eltérő jellegű linkeket kínálnak fel. Mielőtt azonban ezek a rétegek illetve maga a könyv feltárulnának, az olvasónak lehetősége nyílik különböző ablakok közül választani: a könyvbe való belépés helyett megtekintheti az eltérő szövegváltozatokat, így a kéziratot a szerző hátlapra írott tanulságos javításaival, a 86-os kiadás tördelése szerinti szöveget (amely hagyományosabb prózai formátumban, sorkizárással jelent meg), valamint a lengyel, az angol és a német fordítást. Egy másik ablakon belépve a Galkó Balázs által megrendezett és Igó Éva főszereplésében előadott monodráma videóra rögzített részleteit láthatjuk, ami Márta István külön ehhez az adaptációhoz írott zenéjével együtt nemcsak erőteljes és egyéni értelmezését adja a szövegnek, de számos interpretációs játékra ad lehetőséget a CD vélhetően iskoláskorú felhasználói számára. A következő ablak a galériára nyílik, ahol kategóriákba rendezve (arcképek, borítók, családi album, festmények, fotók, grafika, tárgyak) olyan képi jellegű anyagokat találunk, amelyek hol közvetlenül, hol távolabbról kapcsolódnak a szerző és a kisregény kontextusához. Ez a gyűjtemény eredetileg közvetlenül a szöveghez linkelve kapott volna helyet, ám a szerző – aki amúgy nyitottnak mutatkozott arra, hogy a művét e játékos kísérletnek alávessük – úgy vélte, hogy a képi információk túlságosan korlátoznák az írott szöveg értelmezési

lehetőségeit. Egy másik ablakot megnyitva a felhasználók által gyűjtött, testreszabott és a szöveghez rendelt jegyzetek és egyéb multimédiális információk hálójához jutunk, az utolsó ablak pedig a lineárisan rendezett tartalomjegyzéket takarja.



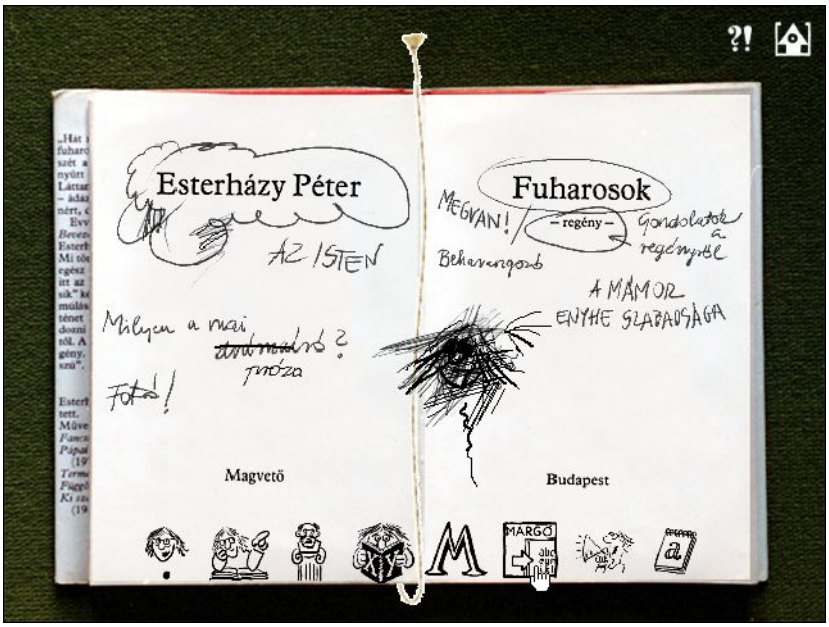






Az első ablak mögött tehát a könyv képi ábrázolása található, amelyben az olvasó kedvére lapozgathat. Ahelyett, hogy éltünk volna a CD-ROM kínálta reprezentációs lehetőségekkel, a hagyományos könyv-formátum szimulációja mellett döntöttünk, amivel a „kézben tartott könyv" befogadásában eleve meglévő olvasási módok és asszociációs technikáksokrétűségére kívántunk (vissza)utalni. Az így megjelenő könyv lapjain, a láblécen elhelyezkedő ikonok segítségével különböző típusú információkat tartalmazó rétegek kínálkoznak az olvasó számára a szöveg „elaknásításához" (linkekkel való felszereléséhez). Az első ikonra kattintva a szöveg olyan részletei satírozódnak be, amelyekről a szerző egyéb, nem feltétlenül irodalmi szövegeiben megjelenő megnyilatkozásai tesznek közvetlen vagy éppen ironikus távolságban elhelyezkedő megjegyzéseket. Ez a réteg ahelyett, hogy kitüntetett státuszt biztosítana a szerzőnek, az életmű egészét vonja bele az értelmezői játékba, és gyakran egyértelműen aláássa a szerzői intenció – Esterházynál amúgy is szubvertált – fogalmát. A besatírozott részeken keresztül megjelenő cédulák maguk is linkekkel vannak ellátva, így a második rétegben már irányítatlanul (kategóriajelzések nélkül) jelennek meg a különböző típusú információk, ezzel az olvasó kiveheti a kontrollt a szerkesztők kezéből, és kvázi-végtelen, de mindenképp véletlen-szerű asszociációk sorát nyithatja meg. A második ikon (a szövegből kimutató tűnődő vagy ráismerő alak képével) az intertextuális kapcsolatokat mutatja, vagyis azokat a szövegrészleteket, amelyek egyéb irodalomtörténeti kontextusokat kötnek a kisregényhez. Ez a réteg az, amelyik talán a leginkább hagyományos filológiai igények kielégítését célozza, ugyanakkor az így megjelenő cédulák, a

rajtuk lévő linkekkel, szintén további értelmezési ösvények kezdőpontjai lehetnek. A harmadik ikon (az oszlopfőn elhelyezkedő kopaszodó figurával) a kritikai kontextust dolgozza föl: az egyes szövegrészletekkel kapcsolatos kritikai megjegyzések cédulái érhetők el a segítségével. Így cédulákba tördelve a kritikusok értelmezései azonban, ahelyett hogy előre megemésztenék helyettünk az olvasottakat, egyenrangú szereplői lesznek e kevéssé hierarchikus szöveghálónak, és – ahogy eddig láttuk – maguk is áldozataivá válnak a William Burroughs-féle, esetlegességet szimuláló „felvágott" (cut-up) módszerhez hasonlatos szerkesztési technikának. A következő ikon (egy lexikonba mélyedő olvasó képével), főleg a fiatalabb olvasók kedvéért, a kisregény magyarázatot igénylő szavaihoz fűz lexikon- és szótárcikkeket, az ezt követő ikon pedig a motívumháló kifeszítésével segít előre-hátra ugrálni a szövegben. Ez utóbbi, a motivikus olvasat hagyományos eszközét alkalmazva, az ismétlődés kiemelkedő narratív funkciójára hívja fel a figyelmet, és a számítógép adta lehetőségeket kiaknázva, a szövegben kialakuló gyors kerülőutak létrehozásával szimulálja az olvasás közben létrejövő történetszerűség érzetét. A „margó" feliratú ikon afféle „best of links" formájában kínálja fel egy képzeletbeli, játékos olvasó asszociációit. Ez az olvasó tiszteletlen (gyakran a nyomdafestéket nem tűrő módon firkál), ugyanakkor invenciózusan él a cédulák által felkínált lehetőségekkel, és mintául vagy kedvcsinálóként szolgál a valóságos olvasók számára. Az utolsó előtti ikonra kattintva Galkó Balázs olvasatában, oldalanként törve meghallgathatjuk a kisregényt, ami segítséget jelent a néhol bonyolult szintaxisú mondatok értelmezéséhez. Az utolsó ikonon keresztül a felhasználó által a szöveghez biggyesztett és az olvasó saját számítógépén tárolt cédulák és egyéb multimédiális anyagok érhetők el.



Talán e rövid ismertetésből is látszik, hogy a *Fuharosok*-CD megcélzott közönsége az iskoláskorú felhasználói réteg. A jegyzetfüzetben megadott mintafeladatok segítenek a kisregény órai vagy akár önálló feldolgozásában, a CD-ROM egésze pedig lehetőséget biztosít a vállalkozó szellemű oktatók számára, hogy kreatív és interaktív tanítási módszereket alkalmazzanak. Az elméleti vonatkozások mellett a vállalkozás gyakorlati célja az volt, hogy ezt a meglehetősen archaikus nyelven íródott, jelentős kultúrtörténeti háttértudást igénylő és ezért a kötelező olvasmányok

köréből száműzött szöveget elérhetővé tegye a fiatalkorú és a játékosságra még nyitott olvasók számára.

© Apertúra, 2006. tavasz | www.apertura.hu
webcím: https://www.apertura.hu/2006/tavasz/mullner-bocsor-rovid-kritikai-bevezetes-a-hipertext-temajaba-a-fuharosok-cimu-cd-rom-kapcsan/

